

СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ

ЈЕВРЕЈИ

Уређивачки одбор

- Мр Зоран Комадина, редовни професор (декан)
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Милош Ковачевић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Драган Бошковић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Бранка Радовић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Јелена Атанасијевић, ванредни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Анђелка Пејовић, редовни професор
Филолошки факултет, Београд
- Др Владимир Поломац, ванредни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Никола Бубања, ванредни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Часлав Николић, ванредни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Мирјана Мишковић Луковић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Катарина Мелић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Персида Лазаревић ди Ђакомо, редовни професор
Универзитет „Г. д Анунцио”, Пескара, Италија
- Др Ала Татаренко, ванредни професор
Филолошки факултет Универзитета „Иван Франко”, Лавов, Украјина
- Др Зринка Блажевић, редовни професор
Филозофски факултет, Загреб, Хрватска
- Др Миланка Бабић, редовни професор
Филозофски факултет, Универзитет Источно Сарајево, Босна и Херцеговина
- Др Михај Радан, редовни професор
Факултет за историју, филологију и теологију, Темишвар, Румунија
- Др Димка Савова, редовни професор
Факултет за словенску филологију, Софија, Бугарска
- Др Јелица Стојановић, редовни професор
Филозофски факултет, Никшић, Црна Гора

Уредник

- Др Драган Бошковић, редовни професор (одговорни уредник)
Др Часлав Николић, ванредни професор

Рецензенти

- Др Душан Иванић, редовни професор (Београд)
Др Александар Јерков, редовни професор (Београд)
Др Драган Бошковић, редовни професор (Крагујевац)
Др Катарина Мелић, редовни професор (Крагујевац)
Др Богуслав Зјелински, редовни професор (Познањ, Пољска)
Др Душан Маринковић, редовни професор (Загреб, Хрватска)
Др Роберт Ходел, редовни професор (Хамбург, Немачка)
Др Ала Татаренко, ванредни професор (Лавов, Украјина)

СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ
Зборник радова са XV међународног научног скупа
одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу
(30–31. X 2020)

Књига II/1

ЈЕВРЕЈИ

Уредници

Проф. др Драган Бошковић
Проф. др Часлав Николић

Крагујевац, 2021.

САДРЖАЈ

1.

Nevena M. ĐAKOVIĆ

JASENOVAC: OD HOLOKAUSTA DO ŽRTVENOG NARATIVA / 17

Vesna S. PERIĆ

FENIKS JE ŽENSKOG RODA: (NE)MOGUĆNOST
ISCELJENJA TRAUME IZREČENE SOTTO VOCE / 25

Сашиа Ж. РАДОВАНОВИЋ

ЈЕВРЕЈСКО ПИТАЊЕ У НИЧЕОВОЈ ФИЛОЗОФИЈИ / 35

Suzana J. MARJANIĆ

CHARLES PATTERSON I JACQUES DERRIDA
О HOLOKAUSTU ŽIVOTINJA / 43

Sabina S. GIERGIEL

NA MARGINI ISTORIJE: ŽIVOTINJE I HOLOKAUST U ROMANU
AVETI IZ JEDNOG MALOG GRADA IVANA IVANJIJA / 53

Бранислав М. ЖИВАНОВИЋ

ОДЛИКЕ ЕСЕЈИСТИЧКОГ СТВАРАЛАШТВА
ВАЛТЕРА БЕНЈАМИНА / 63

Милица М. КАРИЋ

ШОА/ХОЛОКАУСТ: КЊИЖЕВНОКУЛТУРОЛОШКИ ОДГОВОР / 77

Нађаиша П. РАКИЋ

ПОСТКОЛОНИЈАЛНО ПРОМИШЉАЊЕ ЕВРОПСКОГ ХОЛОКАУСТА / 93

Александра П. СТЕВАНОВИЋ

ЈЕЗИК БЕЗ ИДОЛА: ОД ВОДИЧА ЗА ЗБУЊЕНЕ
ДО РЕЧНИКА ТЕХНОЛОГИЈЕ / 109

2.

Светлана М. РАЈИЧИЋ ПЕРИЋ

ИДЕНТИТЕТ САВРЕМЕНЕ ИЗРАЕЛСКЕ ПОЕЗИЈЕ
ИЗМЕЂУ НЕОПСАЛМОДИЧНОГ И ПРОФАНОГ,
ЦИОНИЗМА И АКУЛТУРАЦИЈЕ / 121

Владимир Б. ПЕРИЋ

ПАЛИМПСЕСТ ПРОГОНА: ПРЕВЛАДАВАЊЕ АНТИСЕМИТИЗМА
У РОМАНУ ОЛГЕ ТОКАРЧУК КЊИГЕ ЈАКОВЉЕВЕ / 137

Јасмина М. АХМЕТАГИЋ

ТРАУМА НЕИЗРЕЦИВОГ И ОБЛИКОВАЊЕ ИДЕНТИТЕТА:
БЕСУДБИНСВО ИМПРЕА КЕРТЕСА / 147

Катјарина Н. ПАНТОВИЋ
„ВЕРОВАТНО ЈЕВРЕЈИН” – ПИТАЊЕ ЈЕВРЕЈСТВА ФРАНЦА КАФКЕ / 157

Милош М. ЈОВАНОВИЋ
ЛЕСИНГОВ НАТАН МУДРИ И НЕМАЧКА
ФИЛОЗОФИЈА ПРОСВЕТИТЕЉСТВА / 169

Светлана В. СТЕВАНОВИЋ
АНТИСЕМИТИЗАМ У ДЕЛУ ПИЈА БАРОХЕ / 177

Милица С. СТАНКОВИЋ
БУЂЕЊЕ УНУТАР СНА: КАБАЛИСТИЧКА ТРАДИЦИЈА
У ПРОЗИ ХОРХЕА ЛУИСА БОРХЕСА / 189

Данијела М. ЈАЊИЋ
РАЗУМ И СТВАРНОСТ У РОМАНУ ЗАР ЈЕ ТО ЧОВЕК ПРИМА ЛЕВИЈА / 203

Андријана М. ЈАНКОВИЋ
ЈЕВРЕЈИН КАО СТРАНАЦ У НОВЕЛИ „ГОЈ”
(„UN GOÛ”) ЛУИЋИЈА ПИРАНДЕЛА / 213

Љиљана З. ПЕТРОВИЋ
ТРАУМА – МЕМОРИЈА И НАРАЦИЈА: А. БАРИКО И С. ЖАПРИЗО / 223

Татјана В. VALČIĆ BULIĆ
JOURNAL D'UNE FEMME DE CHAMBRE D'OCTAVE MIRBEAU
ET L'ANTISÉMITISME DES ANNÉES 1900 EN FRANCE / 233

3.

Катјарина В. МЕЛИЋ
HISTOIRE ET POSTMÉMOIRE: HISTOIRE DES GRANDS-
PARENTS QUE JE N'AI PAS EUS D'IVAN JABLONKA / 243

Јелена С. МЛАДЕНОВИЋ
АУШВИЦ ДАНАС – ОПРАШТАЊЕ КАО ПОМИРЕЊЕ И НЕМИРЕЊЕ / 253

Дејан Д. АНТИЋ
СТРАДАЊЕ НИШКИХ ЈЕВРЕЈА У КОНЦЕНТРАЦИОНОМ
ЛОГОРУ НА ЦРВЕНОМ КРСТУ (1941–1944) / 263

Јелена Д. LOPIČIĆ JANČIĆ i Ljubica M. VASIĆ
GENOCIDE AGAINST THE JEWS IN SERBIA IN 1941–1945 / 271

Александра Р. ПОПИН
ВИЦ О ЈЕВРЕЈИМА У ИНТЕРНЕТ ИЗВОРИМА (ХУМОР И РАТ) / 283

4.

Aleksandar D. RADOVANOVIĆ
„ЈЕВРЕЈСКО ПИТАЊЕ” I ИМИГРАНТСКА КРИЗА У БРИТАНИЈИ
ПОЗНОГ ВИКТОРИЈАНСКОГ ДОБА / 295

Tomislav M. PAVLOVIĆ
ANTISEMITIZAM T. S. ELIOTA
ILI KO JE ZAPRAVO GOSPODIN BLAJŠTAJN / 309

Азра А. МУШОВИЋ

СА ДИСТАНЦЕ – СИЛВИЈА ПЛАТ, ПЕСМЕ О ХОЛОКАУСТУ
И ПИТАЊЕ ИДЕНТИФИКАЦИЈЕ „НЕ-ЖРТВЕ” / 319

Ана М. СИТАРИЦА

ЈЕВРЕЈСКО НАСЛЕЂЕ У ДРАМСКОМ СТВАРАЛАШТВУ
ХАРОЛДА ПИНТЕРА / 331

Андрија З. АНТОНИЈЕВИЋ

АКТУЕЛНОСТ ХОЛОКАУСТА У ДРАМИ ПЕПЕО
ПЕПЕЛУ ХАРОЛДА ПИНТЕРА / 329

Александра З. СТОЈАНОВИЋ

ХИБРИДНИ ИДЕНТИТЕТ QUEER ЈЕВРЕЈА У ДРАМИ
АНЂЕЛИ У АМЕРИЦИ ТОНИЈА КУШНЕРА / 351

Violeta M. JANJATOVIĆ

DRUGI U DRUGOM SVETSKOM RATU: SLIKA ЈЕВРЕЈА У
ROMANU BALKANSKA TRILOGIЈА OLIVIЈЕ MENING / 363

Vorjanka Z. ĐERIĆ DRAGIĆEVIĆ

(POST)МЕМОРИЈА I НАРАСИЈА ТРАУМЕ: ZLOKOBNI
CRNI PSI ПЈАНА МАКЈУАНА / 373

Јелена М. ТОДОРОВИЋ ВАСИЋ

БРУНОВА ПЕРЦЕПЦИЈА ЈЕВРЕЈА У РОМАНУ ДЕЧАК
У ПРУГАСТОЈ ПИЦАМИ ЦОНА БОЈНА / 381

2

Владимир Б. ПЕРИЋ¹

Крађујевац

ПАЛИМПСЕСТ ПРОГОНА: ПРЕВЛАДАВАЊЕ АНТИСЕМИТИЗМА У РОМАНУ ОЛГЕ ТОКАРЧУК КЊИГЕ ЈАКОВЉЕВЕ

У фокусу рада налази се испитивање социо-политичког статуса Јевреја у роману Олге Токарчук *Књиге Јаковљеве*. Јаковљева секта, на трагу шабатцвијског учења, у себи хибридује јудејску и хришћанску традицију али и пагански, полиаморијски приступ сексуалном. Маргинализација Јаковљевих следбеника посматра се двоструко: кроз верско отпадништво од традиционалног јудаизма али и кроз никад до краја прихваћену унију са хришћанима. Теоријски приступ проблему неодојив је од јунговског архетипа мајке оличеног у фигури Јенте, „оне-која-све-види“, фукоовског „поретка дискурса“, преко кога се даје тумачење скрајњавања јаковљеваца кроз театрализацију суђења, деконструкције бинарних опозиција мушко/женско, хетеросексуално/хомосексуално што истраживање нужно води у домене гинеокритике односно queer-истраживања. Олга Токарчук, сведочећи о маргинама у овом обимном, палимпсестном роману, спроводи својеврсну стратегију превладавања антисемитизма.

Кључне речи: маргинализација, палимпсест, архетип, деконструкција, гинеокритика, queer, хибридна

*Књижевност је тју да йружи више задовољства,
не више истинитости.*

Ролан Барт (Барт 2010: 47)

Културолошки оквир

Културолошки оквир у коме се крећемо дат је у намери да сагледамо вишеструкост и вишеслојност маргинализације Јеврејства и шабатцвијске секте везане за њега у роману Олге Токарчук *Књиге Јаковљеве*. Он обухвата полазно разматрање фигуре месије, однос Јевреја према жени, браку, сексуалности као и везу са антисемитизмом, неодојивим пратиоцем свега што је јеврејско.

Према Вугену Веберу, појам месија има два основна значења: световни, који се односи на помазаног свештеника и духовни, који има трансценденталну, есхатолошку димензију: „Тек ће апокалиптичка и талмудска књижевност, а разуме се, и она курманског заједништва, говорити о доласку Помазаника, који ће спасити Израел, те ће се још и називати Откупитељем (робови се откупљују!), а касније Спаситељем” (Вебер 1996: 3). Једно од кључних питања које можемо да поставимо у вези са реченим тиче се природе месијанства протагонисте романа, Јакова Франка. Развијајући даље мисао у том правцу, стижемо до појма „изабраног” који се дефинише као истакнута, обележена, разликујућа фигура кроз чију се судбину рефлектује судбина читавог народа: „Та различитост је означавала да је изабраник, ’нешто друго’, да, иако је међу људима и иако им је сличан, он је, испод формалних велова, дубоко различит од њих. А та различитост, за којом

¹ vladimirperic99@gmail.com

човечанство трага како би открило изабранике, јесте божански знак. И што је различитост теже уочљива, то је изабраност значајнија” (Вебер 1996: 7).

Стожер радње романа Олге Токарчук смештен је у фигури проповедника, који своју паству окреће од традиционалног јудаизма. Он формира секту засновану на учењу Шабатаја Цвија (1626–1676), сефардског Јеврејина који је у XVII веку под султанском присилом примио ислам. Пре примања ислама, његово атипично проповедање и проглашење за месију, чинило је да га јеврејска заједница одбаци. На основу овог модела Олга Токарчук формира романескни Јаковљев лик. На другој страни Јаков Франк (Jakub Lejbowicz Frank) (1726–1791) је историјска личност, што роман жанровски усмерава као одређењу романсиране биографије. Међутим, обиман палимпсестни роман Олге Токарчук је знатно више од тога: он је и проговор о либертијанизму, вишеструкој маргинализацији хуманитета али и уздизању женског принципа и смештању истог у архетипске оквире.

У вези са последњим треба истаћи да традиционална женска подређеност у патријархалним друштвима, у јеврејском културном кругу има, према тврдњама Војиславе Радовановић, другачију морфологију. Иако су, јеврејске заједнице уређене према „патријархалним принципима библијских и талмудских учења” и упркос томе што је жена била „стуб куће” и равноправна у дељењу одговорности за подизање и образовање деце, јеврејска жена, гледајући санкције које су трпела оба пола за недолично брачно понашање, била је у знатно бољој позицији него жене других религијских опредељења:

„Мушко неверство и прељуба, сексуално запостављање, грубост, непоштовање жене или, уопштено, небрига за целокупну добробит своје породице, били су по Талмуду неприхватљиви облици понашања, подложни оштрој друштвеној осуди. Мушкарац и жена су имали своје улоге и дужности и, при том, мушкарцу се ни мало није гледало кроз прсте. Из свих тих разлога, не може се говорити о потцењености жене у јудаизму” (Радовановић 2013: 56).

Овакав статус, но доста комплексније, рефлектује се и у роману Олге Токарчук.

Када је реч о сексуалним нормативима, према речима Војиславе Радовановић, овај део друштвене сфере у јудаизму није био табуизиран. Брак је предуслов сексуалног контакта, док је сам секс део брачне обавезе који се морао испуњавати. Секс је у моногамном јудаизму сведен док се према хомосексуалности ова конфесија изражава крајње негативно:

„На тим основама, не само да је свака врста девијантног понашања (хомосексуализам, и др.), била строго забрањена још од старозаветне епохе, него су се овакве забране протезале и на одређене поступке који не спадају у сексуалну настраност, али нарушавају природан ток у изражавању и задовољавању интимних потреба” (Радовановић 2013: 31).

У односу на овако јасно исцртана „правила” сексуалности, посматраћемо позиционирање сексуалне праксе Јаковљеве секте у роману Токарчук. Посебно је битно указати на који начин жудња за политичком моћи деконструира бинарну опозицију хетеросексуално/хомосексуално и на које начине, гледано из угла естаблишмента XVIII века, оваква сексуална девијантност утиче на изолованост већ изоловане некада јеврејске, а сада шабатцвијске религијске групације.

Скрађавање, срубљавање, маргинализација, одлазак у егзил, вољни и невољни прогони, упућују на Холокауст као један од кључних појмова који дефинише јеврејски идентитет. Истребљивање, „спаљивање” целокупне јеврејске

екумене као концепт апсолутног геноцида представља концепт који семантички није лако одредити: „Чини се да Холокауст може да се тумачи и као антифилозофски догађај, у смислу да представља један повесни изузетак који измиче свакој концептуализацији и сваком покушају да се супсумира под неку општост” (Лашонц, Крстић 2018: 5). Холокауст у XVIII веку није постојао у облику у коме је кулминирао у нацистичкој Немачкој, али се могу пратити његови пропламсаји у самом роману. Они се испољавају пољском друштву, пре свега кроз сатанизацију Јаковљеве секте, те кроз политичке прогоне парадоксално не-припадајућих, а који су заправо хибридни ентитет јудаистичког и хришћанског.

Шабатцвијска секта: кохезиони принципи

Због своје слојевитости, роман Олге Токарчук подсећа на палимпсест, рукопис са више текстова наслојених један на други. Семантика овог појма упућује на писање, стругање и на поновно писање а метафорична употреба палимпсеста да би се означило специфично поступање Олге Токарчук са историјском грађом, упућује на коришћење историјске грађе да би се поставила прича, како о Јакову, тако и о Јенти, Јаковљевој рођаци, која израста у архетипску заштитницу јаковљеваца и свих Јевреја. Једна од основних улога палимпсеста у текстолошкој пракси је реконструкција списа а Токарчук заузима позицију реконструкције тумачења историје пре свега на основу родних теорија. Треба напоменути и да је палимпсестна ентропија, односно отежано читање текста преко текста, и те како присутна у роману Токарчук, како због свог обима, тако још више због преплитања свих слојева унутар романа (религијског, етичког, психолошког, историјског, родног, езотеричног, политичког итд.). Субпалимпсестност (наслојеност унутар наслојености) видимо у испреплетаности религијских слојева који су спрам скрајњавања постављени у, могли бисмо рећи, три концентрична круга: католички, јудаистички и шабатајцвијски. Први представљају Пољаци, другу пољски Јевреји, а трећу Јаковљеви следбеници.

Сва три концентрична круга су заснована на Библији али и на сопственим интерпретацијама исте, што свакако води ка укључивању апокрифности као активне појаве која „регулише” односе међу различитим конфесијама. Апокрифна „клизања” могућа су путем релативизације религијских „истина”: „Суочена с крајем, жели олакшати душу и одати задњу тајну. Признаје: велике теме, то су биле излике и полуистине. Ти, наводно, лијепи излети у висине – бог, универзум, теорија, пракса, субјект, објект, тијело, дух, смисао, ништа – све то је ништа. То су именице за младе људе, аутсајдере, клерике, социологе.” (Слотердајк 1992: 5) Овакво, из јудаистичког угла гледано, секташко тумачење јеврејске Торе дат је у склопу сагледавања оправданости шабатцвијског деловања:

„Раби Елеазар, врло мудар кабалист, схватио је већ одавно да су нам делови Торе дати у погрешном редоследу. Јер, да су дати онако како треба да буду, свако ко познаје њен поредак, моментално би постао бесмртан и сам би могао да оживљава умрле и чини чуда. Зато – да би се одржао ред у овом свету – ти фрагменти су помешани. Не питај ко их је помешао. Још није време. Само Светац може да их постави у прави ред” (Токарчук 2019: 691).

Једна од могућих антиципација тог Свеца налази се у Јаковљевом лику.

Токарчук фигуру месије води од Шабатаја Цвија до Јакова дајући оквирну причу о „Животопису пресветога Шабатаја” (Токарчук 2019: 691), која укључује као кључни део хапшење овог верског вође. Самим тим телеологија помињања

повести о животу јеврејског апостата лежи у маргинализацији истог. Специфична хибридизација религија, пре свега јудаистичке и хришћанске, коју са својом паством спроводи Јаков, експлицитно се наводи у самом роману: „Јаков окупљенима држи дугу беседу пуно параболо. Проповеда ту потпуно нову религију у коју треба стићи преко Исави, то је хришћанство, као што је Шабатај ушао у Исмаил, у турску религију” (Токарчук 2019: 549). Оно што, међутим, одудара од хришћанства а што је аутентично, манифестовање је Јакова, контрамесије, у роману више пута означено као Господ. У његовим тврдњама види се свесно извртање Божијег перформатива: „Једне јесење ноћи Господ заповеда да се пробуде сва браћа и све сестре. Чује се у мраку лупа ногу на степеницама, пале се свеће. Људи поспани, ћутке заузимају места у највећој дворани. – Нисам онај који јесам – говори Господ после дугог ћутања. У ноћној тишини чује се накашљавање” (Токарчук 2019: 66). Ова „напрстина аутентичности” (Бењамин 1974: 91) којом се шабатцвијство, у мору конфесионалних „шара” односно варијација, одваја и од хришћанства и од јудаизма, није лоцирана само у религијском перформативу. Она се такође огледа и у сексуалности везаној за шабатцвијске ритуале али и, с тим у вези, у понашању протагонисте романа.

Queer: сексуалне праксе у Књигама Јаковљевим

Гледано из хришћанског угла, Јаковљева секта би се могла означити као примитивна и то на основу полигамије која је била уобичајена пракса али исто тако и као либертанијанистичка, с обзиром на чињеницу да су различити сексуални варијетети (бисексуалност, хомосексуалност итд.) били практиковани али и пожељни. Секс, као део ритуала, али и као део верске политике, био је кохезиони елемент Јаковљеве групе. Руководећи се сексуалним забранама, које подразумевају избегавање промискуитета, Јаков је различите сексуалне праксе користио да би психички загосподарио члановима секте. Гурајући их у промискуитет унутар сопствене заједнице, он је психички али и физички овладавао њима. Фигура мушкарца, чак и у queer-теорији, схвата се инвазивно: „Ако мушкост значи бити племенит, величанствен и поносан, она мора да укључује и лукавост, насилност и грамзивост” (Бентли 2010: 40). Јаков поседује ове елементе, што можемо видети на следећем примеру, где се у фокус ставља његова софистичка лукавост: „На пример, нађе неког ученог Јеврејина, зада му неко интелигентно питање и тако преокреће ствар да тај, осећајући обавезу да одговори, бива увучен у његову аргументацију” (Токарчук 2019: 575). Мушки принцип, Јаков, како ћемо видети, за разлику женског принципа, Јенте, спољни је принцип који јединство у секти остварује дедуктивно, споља, одређујући границе деловања своје групе. На тај начин он поседује другог, односно Друго и управо остварује онакав однос који доминантни субјект, према Емануелу Левинасу, остварује према подређеном: „Ја њега не могу делимично порећи, у насиљу, захватајући га полазећи од бивства уопште и поседујући га. Други је једини бивствујући чије се порицање може навести само као тотално – као убиство. Други је једино бивство које могу штети да убијем” (Левинас 1998: 21). Насиље, сексуално насиље и садизам, ипак се не налазе у доминантном принципу Јаковљевог религиозног активизма.

Сексуална динамика, појам који користи психоаналитичар Карл Густав Јунг, у смислу животне енергије која кружи међу људима покренута либидом (Јунг 1978: 87), међу припадницима Јаковљеве секте ескалира до губљења субјекта у трансу:

„Једног пролећног дана за време Пасхе обавили смо стару радњу која је била почетак новог пута. Јаков је узео буренце, заденуо за њега девет свећа, а сам је држао десету, упалио је ту једну, потом и тих девет, а онда их је све гасио. Тако је три пута урадио. Затим је сео поред супруге, а онда смо нас четворица прилазили један по један до њега и спајали смо с њим душе и тела, исповедајући га за Господа. А затим смо још једном то радили, али сви заједно. А много наших је чекало иза врата да нам се прикључи. То је био ритуал Кав хамлихо, Краљевски конопац” (Токарчук 2019: 458).

Сексуално сједињавање мушкараца и жена са Јаковом има значење које је дубље од хомо-/хетеросексуалног чина: оно је акт учвршћивања заједнице.

На интимнијим плановима, онима где појединачни ликови ступају у психосексуалну везу са Јаковом, Олга Токарчук даје минуциозне описе хомосексуалних релација. Ти односи се крећу од латентне до потпуно отворене хомосексуалности. Скривена истополност се остварује кроз флертовање Јакова са припадницима своје секте, Хершелеом пре свега. Наратор описује Нахманову наклоност према Јакову, а сам Јаков према Моливди показује телесну присност, која је на граници пријатељства и отворене сексуалности. Хомосексуалност се јавља и као перформатив, када Јаков Нахмана назива фејгелеом, „што значи ’птичица’, али и онај који више воли мушкараце од жена” (Токарчук 2019: 630). Хермафродитизам, на другој страни срећемо у питању које Моливда упућује Нахману у вези са телесним карактеристикама Хершелеа: „Да ли је он цибукли? [...] Тако Турци називају двополце, које је Бог обдарио тако да могу истовремено да буду и мушко и женско” (Токарчук 2019: 589). Све што одступа од изразито мужевног, постаје објекат мушког (Јаковљевог) покоравања.

Отворена хомосексуалност је исказана изразито детаљно, без икакве (ауто) цензуре:

„Кад Јаков први пут позове Хершелеа у кревет код себе, овај не протестује. Препушта му се читав, распаљен као угарак, и кад би то било могуће, предао би му се још више дао би му свој живот. Јаков то назива *Maase Zar*, Непочинство – обрнут поступак, унутрашке у односу на писани закон који је тињао као стари влажни дровак спрам очишћујуће Месијине ватре” (Токарчук 2019: 608).

Женску надмоћ, на другој страни, пратимо кроз Јентино уздицање од жене у патријархату до апстрактног постхумног деловања. Тамо где, због старости и смрти, Јаков нестаје, наступа Јента, а њено деловање се шири ван тела и ван времена.

Конфесионална маргинализација

Полазећи од става Мишела Фукоа да се „у сваком друштву продукција дискурса у исти мах контролише, селекује, организује и расподељује, и то извесним поступцима чија је улога да укроте моћи и опасности дискурса, да овладају његовим невидљивим догађајима, да избегну његову тешку и опасну материјалност” (Фуко 2007: 8), треба истаћи да Олга Токарчук у *Књиџама Јаковљевим* доминантно производи маргинодискурс, дискурс маргина, јер омогућава скрајнутима да проговоре.

Лајтмотив романа Олге Токарчук је наратив о неприпадању чија је видљивост у распону од отвореног дистанцирања до потпуног камелеонства. Услов разликовања, упадљивости је и услов спознаје: „Само онај ко је странац може заиста да разуме шта је свет” (Токарчук 2019: 318). Јаковљев младалачки дендизам, упадљиво „странско”, турско облачење у Пољској, био је део привлачења позорности на себе. Са Јаковљевим сазревањем, старењем, стицањем мудрости,

мења се и однос према разликама. Након суштински привидног покрштавања, Јаковљеве следбеници, по наредби свога Господа (Јакова) узимају Пољска имена и презимена, трудећи се да на тај начин прикрију све своје разлике у односу на католичку хришћанску већину. Но, ни ово камелеонство неће спречити прогоне, јер је постојало уверење да они и даље тајно обављају обреде својствене пређашњој секти. Због тога протагониста романа парадоксално прихвата маргинализацију као вид борбе против ње и транспонује је у беседни перформатив: „Кад вас питају одакле сте и куда идете, правите се глуви и не показујте да разумете њихове речи. И ако за вас кажу: Ти људи су леви и добри, али неуди и слабоумни. Прихватите то” (Токарчук 2019: 65).

Маргинална позиција припадника шабатцвијске секте је комплексна. Јевреје су маргинализовали пољски католици и сматрали их претњом по своју имовину, док су сами Јевреји маргинализовали Јаковљеве присталице, гледајући на њих као на отпаднике од праве вере. Шабатцвињци су били скрајнутији од Јевреја него од Пољака, а то ће се видети и у процесу које су Јевреји водили против контраталмудиста, како су називали припаднике Јаковљеве секте. Треба само и напоменути то да су и Јевреји и шабатцвињци били у бољем положају него сељаци, а посебно бољем од бегуна, одбеглих сељака. Маргине су помичне, што се види у бољем статусу који задобијају Јаковљеве људи после „покрштавања”. То се уклапа у концепцију либерализма, из које се види нешто бољи економски положај Јевреја: „Либерализам је допустио Жидовима да имају посјед, али без моћи заповиједања” (Хоркхајмер, Адорно: 1974: 184).

Повод за хапшење и суђење Јакову и његовим следбеницима лежи у јеврејској оптужби Јакова за насилно покрштавање Јевреја: „Сами Јевреји и њихови рабински суд открио је да се мрежа шабатајских заједница, тих расколника, свуда раштркала! У Галицији, Буковини, Мађарској, Моравској, Подољу” (Токарчук 2019: 516). Јакову се суди пред пољским судом, а његова позиција је између хришћана и Јевреја: обе стране у његовом међуположају виде могућност за варање, превару: за Пољаке је Јаков недовољно хришћанин а за Јевреје не-Јеврејин. Пресек оба скупа, и хришћанског и јеврејског у коме се налази Јаковљева секта, налази се на маргини оба скупа. Моћ почива на одржавању поларитета. Идентитет непријатеља је потребан да би се одржала потреба за постојањем „праведне стране”. Потирач разлика се сматра већим непријатељем од примарног непријатеља јер угрожава постојање поларитета. Јаков је, можемо изнети хипотезу, хибридујући јудаизам и хришћанство у својој верској пракси, реализовао женски принцип уједињења и помирења, и ту се налази на истом трагу као и Јента са својом функцијом саборности.

Архетипски женски оквири

Ономастика главног женског лика у роману, Јенте, одређује њену функцију посредника међу генерацијама на које је Јаков утицао својим верским ангажманом: „Рођена је као једанаесто дете. Мајер јој је дао име Јента, што значи она која носи вести и она која учи друге” (Токарчук 2019: 635). Она је самосвојна, доминантна жена, на неки начин комплементарна Јакову. Она је уравнотежитељка али и она која трансцендира: „Јер Јентин поглед не зна за границе” (Токарчук 2019: 719). Њен живот је описан у првој четвртини романа, док се њено постхумно деловање у роману протеже до самог краја краја, дакле, и после Јаковљеве смрти. За разлику од Јакова, којим влада принцип стицања, материјалног, мерљивог,

уписљивог, памтљивог, Јенту карактерише потпуно супротан принцип, духовност: „Због чега мерити гробове и гробље? Па нема мртвих у гробовима – Јента то зна тек сад, али раније је топила у воску на хиљаде фитиља. Гробови су нам потпуно бескорисни, јер их мртви игноришу и тумарају по свету, свуда их има” (Токарчук 2019: 242). Протагонисткиња романа потврђује да се „оно људско једино показује у релацији која није моћ” (Левинас 1998: 22) и да је за појављивање људског потребно много времена.

У овом лику садржано је доста семантичких компоненти које је Валтер Бењамин видео у слици Пола Клеа:

„Клее има слику која се зове 'Angelus Novus'. На њој приказан анђео који изгледа тако као да намерава да се удаљи од нечега чиме је фасциниран. Очи су му разрогачене, уста отворена а крила раширена. Тако мора изгледати анђео историје. Лице је окренуто прошлости. Оно што видимо као ланац догађаја, он види као једну једину катастрофу што непрекидно гомила рушевине над рушевинама и баца му их пред ноге. Радо би се зауставио, будио мртве и састављао оно што је разбијено. Али из раја дува тако снажна олуја да му је разапела крила и анђео више не може да их склопи. Та олуја га незадрживо гони у будућност, којој окреће леђа док гомила рушевина пред њим расте до неба. Оно што називамо напретком јесте та олуја” (Бењамин 1974: 83).

У Јентином свеprisутном, вечном лику, нема еуфорије а емотивну побуђеност замењује благост. Оно што је аналогно са Клеовим анђелом представља њена потреба да се разбијени, расељени, прогоњени народ смири, скупи и сачува.

Архетипско у Јентином лику одређујемо као оно које чува искуство шабатцивијског покрета али и више, као оно које га надилази и прелази у оквиру општељудског, неподељеног конфесијама и нацијама. Олга Токарчук у последњој трећини романа, када Јаковљева моћ слаби, умрлу али вечну Јенту поставља у позицију фигуре месије: „Корист од стања у ком се наша Јента је, између осталог, у томе што сада разуме како ради месијанска машина. Јента види свет одозго, мрачан, обележен само маленим искрама светлости – то су куће” (Токарчук 2019: 268). Машина, као рационални појам, упућује на мушко, на силу, док су куће, означене као објекат илуминације, женски принцип сигурности и утемељења. Јента је дедуктивни принцип, Јаков је индуктивни.

После Јентине смрти, пећина постаје њен гроб. Она није покопана и попут чудесних бића, заштитника народа, њено свето тело се не распада него се трансформише: „Пред крај ове приче, када њено тело постаје чист кристал. Јента открива сасвим нову вештину: престаје да буде само сведок, путујуће око у времену и простору – сада може да плови и кроз тела људи, жена, мушкараца и деце; време се убрзава и све се дешава веома брзо, у једном тренутку” (Токарчук 2019: 22). Она постаје део колективног шабатцивијског али и шире, јеврејског несвесног, што се посебно види у годинама Холокауста:

„Дванаестог октобра 1942. године пет породица из Королувке, тридесет осам особа, од којих је најмлађи члан било дете од пет месеци, а најстарији седамдесет девет година, напустивши своје куће у селу, пред само свитање ушли су у пећину са стране шуме, тамо где подземно силно слово алеф има своју десну горњу црту. Неке дворане пећине пуне су кристала што израстају из зидова и плафона. [...] У једној од тих пећинских дворана лежи Јента. [...] Јента се полако претвара у кристал и за милионе година постаће дијамант. [...] У априлу 1944. године, неко убацује у рупу која води у пећину бочицу с папирћем, на којем је било немарно написано: 'Немци су отишли'. Излазе ослепљени, покривајући очи од светлости. Сви су преживели [...]” (Токарчук 2019: 21).

На основу изложеног можемо извести тврдњу да је основна Јентина функција да невербално допре до људи које ће штитити у временима које следе.

Демаргинализација: превладавање антисемитизма

У овом обимном роману од 750 страница маргине су врло уочљиве и крећу се од формалних до садржинских. Формалне се тичу мноштва мапа, алхемијских цртежа, езотеријских графичких приказа и слика (портрета) који би требало да одрже читаочеву пажњу. Друга група маргина тиче се рестлова – текстуалних додатака главним причама, који имају функцију њихове допуне али и коментара. Формални очућујући фактор представља и обрнута пагинација, која подржава читање здесна налево, својствено јеврејским књигама, иако је текст дат слева надесно. На садржинском плану, маргине су конфесионалне и политичке. Пољаци маргинализују Јевреје, Јевреји шабатцвињце, а потоњи хибридикацијом јудаизма са хришћанством, која је приказана Пољацима као покрштавање, утичу на Пољаке да спроводе даљу маргинализацију према Јеврејима, због прогона Јаковљевих присталица. На овај начин, Токарчук обрће опозицију центар/маргина када је реч о опозицији јудаисти/шабатцвињци. Заправо, ауторка демаргинализује конвертоване Јевреје сликајући их из угла негативних јунака. Наративно „дајући” право секти да постоји, Токарчук се ограђује од прогона конфесионалних неистомишљеника.

Наредна демаргинализација коју спроводи Токарчук тиче се ротације места мушко/женско у роману. Сам Јаков поставља друге мушкарце у женску позицију узимајући их за љубавнике. Уклапајући хомосексуалну праксу у верски, идеолошки и политички дискурс, Токарчук својим queer-дискурсом демаргинализује хомосексуалне и бисексуалне социјалне рубове.

Токарчук приповеда о константности антисемитизма, и када говори о убиству 200.000 Јевреја за време устанка Козака под вођством Богдана Хмељинцког, 1648. године (Токарчук 2019: 558) и када говори о Кристалној ноћи пре Кристалне ноћи, када је у 1757. године у „Лавову разбеснела маса спалила целокупну јеврејску библиотеку” и када су у синагоги полупани прозори и клупе биле разваљене (Токарчук 2019: 493). Потребу за превладавањем антисемитизма ауторка реализује кроз лик Јенте. У огромном текстуалном ткиву, ова, за живота скрајнута жена, у исходишту романа постаје доминантни матрикс, архетип заштитништва свих јаковљевих следбеника али и шире, Јевреја. У лику Јенте Токарчук заузима свеобухватну позицију у коме су сви центри моћи у дискурсу нарације измештени. Иако је роман наизглед посвећен верским књигама, тексту, теолошким и трговачким перформативима оца шабатцвијске верске фракције, Јакова Франка, из књиге, неприметно али неумољиво константно, израста женски принцип отелотворујући се као женски саборни принцип, архетип мајке.

ЛИТЕРАТУРА

Барт 2010: R. Bart, Uvod u „Kruzing” (1979), *QT: časopis za kvir teoriju i kulturu*, 1–2, Beograd: 47–51.

Бентли 2010: E. Bentli, Ljubavnik lorda Alfreda (1976), *QT: časopis za kvir teoriju i kulturu*, 1–2, Beograd: 47–51.

Беџамин 1974: V. Benjamin, *Eseji*, Beograd: Nolit.

- Вебер 1996а: E. Veber, *Mesija u jevrejstvu*. Beograd; Savez jevrejskih opština. Pinkas5MisijaUJevrejstvuOCR.pdf (jevrejskigitalnabiblioteka.rs) (Приступљено 22. 1. 2021)
- Вебер 1996: E. Veber, *Pravednik u jevrejskom predanju*. Beograd; Savez jevrejskih opština. Pinkas5MisijaUJevrejstvuOCR.pdf (jevrejskigitalnabiblioteka.rs) (Приступљено 22. 1. 2021)
- Јунг 1978: K. G. Jung, *Dinamika nesvesnog*, Novi Sad: Matica srpska.
- Левинас 1998: Е. Левинас, *Међу нама: мислићи на другоџ: оџлеги*, Сремски Карловци, Нови Сад, Издавачка књиџарница Зорана Стојановића.
- Лошонц, Крстић 2018: М. Lošonc, P. Krstić, *Zašto Holokaust i filozofija*, u: M. Lošonc, P. Krstić (red), *Holokaust i filozofija*, Beograd: Univerzitet, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, 5–13.
- Радовановић 2013: V. Radovanović, *Životni ciklus – običaji kod Jevreja*, Beograd; Savez jevrejskih opština. 1-obicaji.indd (jevrejskigitalnabiblioteka.rs) (Приступљено 21. 1. 2021)
- Слотердајк 1992: P. Sloterdijk, *Kritika ciničkoga uma*, Zagreb: Globus.
- Токарчук 2019: О. Tokarčuk, *Knjige Jakovljeve iliti Dugo putovanje preko sedam granica, pet jezika i tri velike religije, ne računajući one male*, Beograd: Paideia, Službeni glasnik.
- Фуко 2007: М. Fuko, *Poredak diskursa: pristupno predavanje na Kolež de Fransu, održano 2. decembra 1970. godine*, Loznica: Karpos.
- Хоркајмер, Адорно 1974: М. Horkheimer, T. Adorno, *Dijalektika prosvetiteljstva: filozofijski fragmenti*, Sarajevo: „Veselin Masleša”.

THE PALIMPSEST OF PERSECUTION: OVERCOMING ANTI-SEMITISM IN OLGA TOKARCHUK'S BOOKS OF JACOB

Summary

The focus of the paper is on examining the socio-political status of Jews in Olga Tokarchuk's novel *Books of Jacob*. Jacob's sect, following the Sabbath teaching, hybridizes the Jewish and Christian traditions, but also the pagan, polyamorous approach to sexuality. The marginalization of Jacob's followers is viewed in two ways: through religious apostasy from traditional Judaism, but also through a union with Christians that has never been fully accepted. The theoretical approach to the problem is inseparable from the Jungian archetype of the mother embodied in the figure of Jenta, the “one-who-sees-everything”, and Foucault's “Order of discourse”, which provides the interpretation of the extinction of Jacobites through the theatricalization of trials and the deconstruction of binary oppositions, which necessarily leads this research into the domains of gynocriticism or queer research. By formally placing a man in the center of her novel, after whom it is named, the author places a woman, Jenta, in the outer margins of the work. She represents the essential support for the Jacobites – both emotional, for life, and mythical, after death. Olga Tokarchuk, testifying about the margins in this extensive, palimpsestic novel, pursues a kind of strategy of overcoming anti-Semitism.

Keywords: marginalization, palimpsest, archetype, deconstruction, gynocriticism, queer, hybridity

Vladimir B. Perić

